

Búcsú Európától

SZABOLCSI MIKLÓS

„Búcsú Európától” – ez voltaképpen egy (elégké közepes) Pálóczi Horváth György-regény címe. De ezúttal jelként szereztném használni – egy magatartás és egy poétikai-formálási törekvés jeleként.

A Nyugat 1936. októberi számában jelent meg Szerb Antal „Útinapló” műfajjal jelzett írása: *A harmadik torony*, ennek a törekvésnek szinte mintapéldánya. Egy olaszországi utazás emléke, önvallomás és útibeszámoló, pontosabban: útinapló formájában megjelenő narráció.

„Esteledett, kifáradtam, visszamentem a Piazza Bra-ra, leültem egy kávéház terraszára és néztem a sokadalmat, amely a téren sétált, mielőtt bement az Arénába, az előadásra. Szép, szép, mondtam, már Goethe idejében is így korzóztak itt és már azelőtt is, és az emberek rokonszenvesek, a férfiak arca oly okos és az olasz nők ugyan itt sem szépek, de így estefelé sejtelmesek, mint a tárgyak ... de nagyon sokan vannak. Nagyon sokan vannak. Nagyon sokan vannak. Nem bírom tovább és elmegyek vacsorahelyet keresni.”

Novella tehát, egyes szám első személyű elbeszélés és ugyanakkor műveltséganyaggal szinte zsúfolásig megtöltött értekezés – azaz voltaképpen igazi esszé. Tömörségét, műveltségszövetét pedig kétféle módon is oldja: iróniával-öníroniával és a kihegyezett nyelvi eszközökkel, a style coupé-ra

épített pointe-s stílussal. Meghatottság és humor, olykor pesties viccekkel és mindezek mögött persze búcsúzás és a halálos fenyegetettség érzete is: „Azért mindig úgy utazom Olaszországba, mintha utoljára járnék ott, és mikor először látom egy városát, mindig egyúttal mintha viszontlátnám is és mintha búcsúznék is tőle. Dosztojevszkij azt írja, hogy az embernek úgy kellene élnie, mintha minden perce a halálra ítélt utolsó perce volna, hogy fel tudja ismerni az élet kimondhatatlan teljességét – az én olaszországi benyomásaim kissé mind ilyen utolsó szemlátomások.”

És ilyen művelt, okos, filosz célzások jellemzik a kort: „A Rezzonico-palotában kiállítás van: a velencei XVIII. század emlékei. Elmentem, mert kíváncsi voltam, milyen egy Canal Grande-menti palota belülről, és mert vonzott a XVIII. századi Velence, Casanova hazája. A főterem mennyezetét Tiepolo-képek díszítik, a Tudás rokokós angyala fáklyával a kezében elkergeti az Ignoranciát. Boldog XVIII. század! Vajon hol élt az elüldözött Ignorancia, mily kiváló szanatóriumban, hogy most olyan jó egészségben, olyan újult erőben tud visszatérni?”

Bizonyos, sajátos, köztes forma keletkezik így publicisztika, önvallomás, emlékirat és novella metszéspontján:

„Hát én sem vagyok külön a többinél.

Pedig semmit a világon nem utálok annyira, mint a polgári előkelőség-tudatot. Ami úgy aránylik az igazi előkelőséghez, mintha egy szűnyog osztálygöggöt érezne a bolhákkal szemben. Utálok a polgári »jó családból való«-ságot, ami annyit jelent, hogy már a nagypapa is jómódú volt, mert virágzó nyilvánosházat vitt Mohácson, utálok a polgári civilizáltságot, ami annyit jelent, hogy »ha meghalok, folyó hideg-meleg víz legyen a síromon«, utálok a polgári műveltséget, amely Stefan Zweig és Harsányi Zsolt művein alapul. Utálok a pénzen és álpénzen, pénz-látszaton alapuló distinkciókat. A pénzt magát szeretem és nem bánám, ha sokkal többem lenne belőle – de nem azért, hogy úriember legyek rajta. Tisztában vagyok vele, hogy sosem lesz belőlem úriem-

ber; ahhoz nemcsak sokkal több pénz és sokkal több ráérő idő, hanem sokkal több származás is kellene – így legfeljebb pesti értelemben lehetek úr, ami kb. annyit jelent, hogy gallért és nyakkendőt viselek, azt sem mindig. És íme mégis az első adandó alkalommal én is felhúzom az orromat, mint akármeddig honfitársam.”

És ez a tudósan, rafináltan, kissé olykor kimódoltan össze-szótt textus hordozza a kor hangulatát is. Ott van Spengler nyoma is, Huizingáé is, Kerényi meg a nemzedék nagy olvasmánya, Burckhardt hatása is, de mégiscsak „egy filosz önarcképe” ez, útinapló formájában:

„Miután megittam a jó Albano dolcet és hazafelé igyekeztem, megéltem olaszországi utam legmegdöbbentőbb kalandját. Mentem, mendegéltem jókedvűen a sötétben és egyszerűen csak egy téren elémben állt egy látomás. Két óriási ferde torony, de olyan ferdék, hogy azt hittem, részeg vagyok. Az egyik jobbra dőlt, a másik balra, és ott dülöngéltek némán és sötétben a téren, félelmesen, az Asinelli és a Garisenda. Oly groteszken félelmesek és oly stilizáltan középkoriak voltak, mint Füst Milán némely költeménye.

A baedekerből azután megtudtam, hogy ezek a tornyok Bologna legfőbb nevezetességei. Félek, hogy nekem is illett volna tudnom róluk és hogy olyan vagyok, mint az a remek Mrs. Green nevű amerikai nő, aki most megjelent olaszországi útleírásaiban elmondja, hogy a Tevere milyen egyszerű folyó, pedig senki se hallott róla.

De hogy visszatérjek a ferde tornyokhoz: az olaszoknak a serenitas mellett van egy iszonyat-oldala is: a hallgatag ciprusok temetők mellett, a fekete síkátorok, a sárkánytaréj tetők, a ferde tornyok. Az olasz lélekben is van valami, ami ennek megfelel. Hiszen Shelley leveleiben még úgy ír az olaszokról, mint félelmetes félvadakról. És máig is megmaradt bennük valami, nem véletlen, hogy nagy pillanataikban szeretnek feketeinges kalózkodnak vagy martalócoknak maszkírozva felvonulni.”

És hadd búcsúzzunk el Szerb Antal naplójától, *A harmadik*

torony befejező részének néhány sorával: „Trieszt valahogy már otthoni város, bölcsője az volt, ami az enyém, az össz-monarchia. Utcái széles, nagy osztrák–magyar utcák. Egyes épületek szimmetriájában itt is feltűnik olykor Ferenc József pofaszakálla. A sör hideg és kitűnő, mint otthon. Nem tudok betelni vele, a sok bor és narancslé után. A nők szőkék és szépek. Apropos... egész jó lesz hazamenni.”

Búcsú ez tehát, Európa felmérése, utolsó szemle, hiszen 1936-ban már sokfelé folyt háború, és saját emlékeimből tudom, akkor már mindnyájan elkerülhetetlennek tartottunk egy minket is érintő új világháborút.

És ahogy múlnak az évek, „szaporodnak a gyors behívók” és ahogy bezárulni látszik Európa, egymás után jelennek meg Magyarországon is a beszámoló-búcsúzó útikönyvek: Cs. Szabó László *Doveri átkelése*, utóbb *Fegyveres Európája*, Márai Sándor *Napnyugati őrvárata* és mint látni fogjuk, voltaképpen e műfaj folytatója Illyés Gyula nem egy műve is.

Utazások tehát és búcsúzások. A háború előtti, sőt a háborús Európára vetett utolsó pillantások, utolsó integetés a túlpartról, a távozó üdvözlése és halálra készülés. Ilyen szempontból ez a magatartás Radnóti Miklós verseiben is ott van; hadd idézzem nagy búcsúzó versét, a *Párizst*.

„A Boulevard Saint-Michel s a Rue
Cujas sarkán egy kissé lejt a járda

.....
Hol vagytok ti, felzengő állomások;
CHATELET–CITÉ–St-MICHEL–ODÉON
s DENFERT–ROCHEREAU – úgy hangzott mint egy átok.”

Ennek az utazás-búcsú irodalomnak megvannak a nem magyar megfelelői is. Cs. Szabó a rá jellemző tudatossággal, sőt kiszámítottsággal meg is állapítja a *Fegyveres Európa* előszavában, hogy 1937 és 1939 közt az író „regény helyett naplót, sőt széljegyzetet ír, nem ábrázol, hanem leltároz, nem adatot gyűjt, hanem emléket ... Bús tenger a világ. Lepecsételt

palackok, utolsó üzenetek úsznak most rajta”, és fel is sorolja Bernanostól Virginia Woolfig az angol és francia irodalomban ekkor megjelent politikai esszéket és útinaplókat, bár közülük igazi útinaplóként csak Maurois *États Unis* 1939-et említi. De ha az időbeli határokat kitágítjuk, akkor talán arról is szólhatunk, hogy a húszas években (a 18. századi utazás-irodalom folytatásaként is) új utazás, új egzotikum, új felfedező irodalom keletkezett. (Blaise Cendrars-tól a húszas évek Paul Morand-jáig és az *Utazás a Szovjetunióba*ig.) Persze, a magyar utazás-irodalom voltaképpen fordított irányú, azaz nem fedez fel valami egzotikumot, hanem elbúcsúzik valami ismerttől – „ellen-utazás”, „vissza-utazás” ez...

Az útinapló műfaja az egyik oldalról a leginkább tényfeltáró műfajjal, a riporttal rokon. A „nagyriport” a húszas-harmincas évek egyik vezető műfaja lett, nem utolsósorban a rotációs tömegsajtó is segítette kibontakozását. Albert Londres, E. E. Kisch, Agnes Smedley – csak néhány név ebben a sorban. A harmincas években nálunk egy „Husz riport bemutatja a világot” című gyűjteményt adott ki a Cserépfalvi kiadó, éppen ezeket a nagyriportokat mutatva be.

A riportkönyvek, útinaplók külön sora a spanyol polgárháborúban keletkezetteké: Koestler *Spanyol testamentuma*, Ehrenburg *No pasaran*ja és persze Hemingway művei mind a „spanyol útinapló” műfaj képviselői. És a műfaj és a magatartás szinte napjainkig tart: talán egyik legutolsó példája Peter Weiss *Die Ästhetik des Widerstands*jának második kötete. És hadd tegyem hozzá: jellemző adat a „nagyriport” és az „útleírás” fontosságára a harmincas években, hogy Roosevelttől New Deal-jának egyik írókat támogatni kívánó kezdeménye éppen egy sorozat Nagy Útleírás megrendelése volt.

A riport-tényirodalom-utazási napló klasszikus „objektívebb” formájához tartoznak nálunk az ismert oroszországi útinaplók is, elsősorban Illyés Gyula és Nagy Lajosé, és ugyanez a kor más útleírásai is, köztük talán a legjobb Nagyiványi Zoltáné (*Az Idegenlégiótól a Szovjetunióig*). De az utazás nemcsak térben, időben is történik. A magyar harmin-

cas évekbeli utazási irodalom nagyrészt nem a tényleíró riport felé tart, hanem szinte ellenkezőleg: a minél személyesebb vallomás felé, önéletrajz, sőt a nyíltan vagy látszólag vállalt fikció felé és így alakul ki a harmincas–negyvenes évek egyik sokszínű, sokarcú műfaja. És itt persze egy másik törekvés is alakít: a „gyökök” keresése.

Talán a térben és időben történő utazás egyesül az időszak legrepresentatívabb művében, Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* két kötetében. És talán ehhez a „gyökökhez” való utazás, „mélyre utazás” típushoz tartozik a korban Európában legnagyobb hírre szert tett utazás: Céline *Voyage au bout de la nuit*-je is és ennek a térben és időben utazó műfajnak egyik összefoglalása, a Célinével éppen ellentétes póluson Stefan Zweig könyve, a *Die Welt von Gestern*.

Az identitás keresés, a harmincas évek minden rétegre, csoportra jellemző törekvése párosult tehát az eredet, a család, a közeli és távoli múlt felkutatásának és hangos felmutatásának vágyával – e „gyökér”-irodalom terméke nálunk *A puszták népe* is, *A Dunánál* is, de sokban ide tartozik az *Alföld parasztsága*, sőt az *Azarel* is.

A búcsú-utazás irodalom jeles terméke Fejtő Ferenc *Érzelmek utazása*, egyszerre családfelkutatás és eredetkeresés, első személyű utazási napló és alapos politikai elemzés, ide Németh László *Magyarok Romániájában*ja és ehhez a műfajhoz sorolható egy talányos, furcsa, különleges könyv, Hevesi András *Párizsi esője*. Általában regényként szokás számontartani és annak is lehet tartani. De ugyanakkor egyszemélyes vallomás, párizsi útleírás, többszörös búcsúzás. Avval a fogással él, hogy önmagát egyszerűen megkettőzi, hiszen Turauskasról, a litván szörnyetegről maga mondja: „allegorikus vízió volt, párizsi életem fogvacogtató jelképe”, és az író megkivetített alteregója azonosságát már az őt jól ismerő kortársak is felismerték. De éppen ez a kis villódzás, kis belső feszültség teszi rejtélyesebbé, izgalmasabbá ezt a párizsi filosz-beszámolót. Ugyanebbe a sorba tartozik Remenyik Zsig-

mond Apokalipszis Humana sorozatának *Vész és kaland* című darabja.

Egyes szám első személyű előadás, vicc, ironia, önironia, célzásokkal és műveltséganyaggal telített, játékos metaforákkal dúsított stílus, rejtett, olykor azonban nyíltabban feltörő öngúny. A naplószerűség látszatának fenntartása tehát lát-szat-objektivitásra való törekvés, szintézis tanulmány és fikció között, azaz tudatos esszéizálás – mindez jellemzi ezt a „búcsú Európától” vonulatot. Az én-elbeszélés persze a fikció egyik formája is; de e művekben az elbeszélő és a reális én általában azonos, csak egy sajátos, búcsúzó, szemlélődő gúnyos-fájdalmas szerepben lép fel. A szerep pedig egy mozdulatot tartalmaz: ez a mozdulat indulás – a Szigetre, a Halál szigetére.

És ha még tovább akarnám tágítani a kört, akkor idézve a bevezetésben említett Pálóczi Horváth György egy mondatát: „...el kell búcsúzni a XX. századtól és Európától ... mert arról van szó, hogy Európa *bennem* bukott meg” – és akkor már az egész 30–40-es évekbeli krizeológia témakörénél tartanánk, a Nyugati Ember Nagy Valósága című, máig játszott színdarabnál.

És végül: a „búcsú Európától” napló-esszé- emlékirat műfaj legteljesebb, mindenesetre azonban a legterjedelmesebb, műveltséganyagban leggazdagabb képviselője Illyés *Hunok Párizsbanja*, amelyet keletkezési idejében – hiszen 1940-től jelentek meg fejezetei – ugyanaz a sajátos elszámolás, visszatekintés, fájdalmas és ironikus búcsú jellemez és voltaképpen ugyancsak nagy esszé, amely a memoár, regény, tanulmány, dokumentumgyűjtemény elemeit egyesíti.

Szokásunk vitatkozni a magyar irodalom intellektualizmusáról; az itt röviden tárgyalt művek a magyar intellektuális próza egy ágát alkotják, a „vesztett illúziók”-kal való keserű, de ironikus félmosollyal enyhített szembenézés jellegzetes magatartását mutatják fel.